

1. VÝZNAM APLIKOVANIA PSYCHOLOGICKÝCH POZNATKOV V PRÁVE

Kľúčové slová kapitoly: právny systém – právne vzťahy – právne normy – internalizácia noriem – morálne normy – psychológia práva – forenzná psychológia – sociálna psychológia – sociálna interakcia – spoločnosť – právom regulované situácie – medziodborová komunikácia – normatívna regulácia správania – účastníci právnych vzťahov – právna socializácia – stereotypné úsudky – právna prax

1.1 Aplikačné možnosti psychológie v práve

Naša spoločnosť je živým „sociálnym organizmom“, ktorého „telo“ predstavuje demokratický a právny štát. Neodmysliteľnou súčasťou modernej spoločnosti je vyspelý právny systém, ktorý zahŕňa žiaduce, všeobecne uznané formy správania v danej spoločnosti, a aktívne tým ovplyvňuje a reguluje spoločenské dianie s dosahom na rôzne oblasti života, ako napríklad súkromnoprávne (občianske, obchodné) a verejnoprávne (správnoprávne, finančnéprávné) vzťahy (Ottová, 2005; Večeňa a kol., 2008). Ide o veľmi zložitý systém spoločenských vzťahov, ktoré sú zabezpečované rôznymi právom regulovanými vzťahmi (Večeňa, Gerloch, Beran a Rudenko, 2017). V tejto súvislosti je vhodné spomenúť aj *politickú psychológiu*, ktorej predmetom záujmu podľa Výrosta a Slaměníka (2001) je skúmanie politickej moci a vplyvu politického života na život človeka, ako aj *sociológiu práva*, ktorej predmetom štúdia podľa Večeňa a Urbanovej (2011) je ako fakticky pôsobí právo v spoločnosti a aká je vzájomná funkcionálna závislosť práva od sociálnych javov, ktoré majú neprávnú povahu. V tejto odbornej monografii sa budeme niektorými vybranými problémami politickej psychológie zaoberať osobitne, a to najmä v súvislosti s výkladom niektorých pojmov týkajúcich sa psychológie propagandy a extrémizmu vo vzťahu k základným otázkam fungovania a bezpečnosti štátu. Predmetom *psychológie aplikovanej v práve* je podľa Výrosta a Slaměníka (2001) skúmanie práva ako špecifického kultúrneho a spoločenského fenoménu na tej najvšeobecnejšej úrovni. Ak to premietneme do praktickej roviny, potom by sme mohli povedať, že ide o aplikáciu konkrétnych psychologických poznatkov do rôznych právom regulovaných situácií, v ktorých dochádza u ľudí k rôznym prejavom správania,

ktoré sú determinované tak osobnostnými (vnútornými) premennými, ako aj vonkajšími situačnými vplyvmi.

Predmetom psychológie aplikovanej v práve sú psychologické aspekty vzťahov účastníkov, ktorí vystupujú v rôznych právnych reláciách, napríklad v rámci trestnoprocesných alebo občianskoprávných vzťahov. Psychológia aplikovaná v práve pracuje s rôznymi sociálnopsychologickými a kognitívropsychologickými teóriami, ktorých princípy sú priamo aplikovateľné v rôznych špecifických oblastiach právnej praxe, akými sú napríklad skúmanie pamäťového výkonu svedka, psychologické posudzovanie vierohodnosti svedeckej výpovede podozrivých, obvinených a svedkov, psychologické skúmanie rozhodovacích procesov sudcov alebo psychologicko-taktické aspekty vedenia výsluchu s maloletými svedkami. V podmienkach anglo-amerického právneho systému je psychológia aplikovaná v práve už tradičnou aplikovanou psychologickou disciplínou, ktorá sa okrem iných relevantných oblastí zaoberá napríklad psychologickým aspektmi rozhodovacích procesov poroty, ako aj otázkami jej ovplyvňovania (*jury decision making*), ale aj psychologickými stratégiami jej výberu (Horowitz et al., 1998).

Vymedzenie predmetu forenznej psychológie

Na vrchole pomyselnéj pyramídy psychologických disciplín aplikovaných v oblasti práva a policajných vied má významné miesto forezná psychológia, ktorá ako aplikovaná psychologická disciplína rieši viaceré interdisciplinárne otázky nielen trestného, občianskeho, ale aj pracovného či rodinného práva. Jednotlivé čiastkové problémové oblasti, ako napríklad problematika vyšetrovania násilných trestných činov, sú potom predmetom viacerých užšie špecializovaných subdisciplín forenznej psychológie, ako napríklad kriminálnej, investigatívnej a viktimologickej psychológie (Heretik, 2010). Heretik (2019) zaraďuje medzi pododvetvia forenznej psychológie podľa foreznopsychologickej špecifikácie kriminologickú psychológiu, súdnoexpertíznu psychológiu, právnickú psychológiu, penitenciárnu a postpenitenciárnu psychológiu, kriminalistickú psychológiu, policajnú psychológiu, posudkovú psychológiu, súdnolekársku psychológiu a foreznopsychologický výskum. Okrem toho, medzi subdisciplíny forenznej psychológie patria aj psychológia svedka, operatívna psychológia, kriminálna psychológia, investigatívna (vyšetrovacia) psychológia, viktimologická psychológia, forezná neuropsychológia atď. Osobitné postavenie má vo vzťahu k forenznej psychológii sociálna psychológia kriminality, ktorá má

v USA už dlhú tradíciu (Heretik, 2019). V tejto súvislosti je tiež potrebné spomenúť aj kriminológiu ako samostatnú vednú disciplínu, ktorá vychádza najmä z poznatkového arzenálu psychológie, sociológie, kriminalistiky a právnych vied (bližšie pozri Dianiška, Strémy, Vráblová a kol., 2016).

Jednotlivé spomenuté subdisciplíny forenznej psychológie riešia nasledujúce problémové oblasti:

- a) *právo ako produkt konkrétnej spoločnosti,*
- b) *právo ako prostriedok regulácie spoločenských vzťahov v spoločnosti,*
- c) *psychologické aspekty porozumenia zákonnej normy človekom,*
- d) *psychologické aspekty právnych úkonov,*
- e) *právna socializácia ako proces zaradovania jednotlivca do právom regulovanej spoločnosti,*
- f) *psychologické problémy spravodlivosti a morálky,*
- g) *psychologické aspekty dedičského konania,*
- h) *psychologické aspekty zavineného konania a motivácie,*
- i) *právnu socializáciu detí ako psychologický problém,*
- j) *psychologické posudzovanie vierohodnosti svedeckej výpovede,*
- k) *psychologické posudzovanie osobnosti páchatela,*
- l) *psychologické posudzovanie páchatelov trestných činov na sociálnych sieťach,*
- m) *psychologické posudzovanie osobnosti dospelých svedkov a maloletých svedkov,*
- n) *psychologické profilovanie páchatela,*
- o) *psychologické aspekty operatívno-pátracej činnosti,*
- p) *psychologické aspekty nedovolených vyšetrovacích techník,*
- q) *psychologické aspekty rozširovania dezinformácií a otázky vplyvu propagandy,*
- r) *kognitívne interview a jeho využitie v praxi policajného vyšetrovania,*
- s) *psychologické skúmanie pamäťového procesu svedka,*
- t) *psychologické otázky zverenia dieťaťa jednému z rodičov a otázky striedavej osobnej starostlivosti,*
- u) *psychologické aspekty rozvodového konania a komplikovaného rozvodu,*
- v) *psychologické aspekty výkonu väzby a trestu odňatia slobody,*
- w) *psychologické aspekty práce s obeťami trestných činov.*

Poznatky sociálnej psychológie sú pre foreznú psychológiu takisto veľmi významné. Sociálna psychológia je vymedzená ako špeciálna prierezová

psychologická disciplína, ktorej predmetom je skúmanie sociálnej interakcie a dynamiky, skupinovej dynamiky, socializácie človeka a sociálnej determinácie utvárania osobnosti na všeobecnej úrovni. Ide o významné témy, ktoré sú tiež predmetom záujmu forenznnej psychológie najmä v súvislosti s riešením špecifických otázok znaleckého dokazovania, akými sú napríklad hodnotenie osobnosti páchatela z hľadiska motivácie na spáchanie trestného činu, hodnotenie stupňa rozumovej vyspelosti a emocionálnej zrelosti mladistvého páchatela a pod. (Hayes, 2003; Heretik, 2010, 2019).

V súvislosti s foreznou psychológiou je opäť dôležité vrátiť sa k jej významnému pododvetviu, t. j. psychológii aplikovanej v práve, ktorú Heretik (2019) označuje ako právnickú psychológiu. Ide o aplikovanú psychologickú subdisciplínu forenznnej psychológie, ktorá sa vo vzťahu k právnej vede zaoberá užšími otázkami vplyvu práva na sociálne systémy (Levine et al., 2007). V našich podmienkach ešte stále zostávajú možnosti aplikácie poznatkov psychológie práva limitované, a to najmä v dôsledku ešte stále pretrvávajúcej obmedzenej medziodborovej komunikácie odborníkov z oblasti psychológie a práva, ktorí by mali spoločne riešiť aktuálne otázky zlepšenia medziodborovej komunikácie nielen v akademickej, ale aj praktickej rovine. V prípade medziodborovej interakcie odborníkov z oblasti psychológie a práva nejde o žiadny kompetenčný súboj, a to vzhľadom na rozdielny predmet vedeckého záujmu týchto významných spoločenskovedných disciplín. Práve z tohto dôvodu by mali psychologická a právna prax zdravo koexistovať v zmysle dosahovania vzájomného poznatkového obohacovania odborníkov z týchto dvoch spoločensky významných oblastí. Napríklad právna prax by mohla čerpať zo psychologickej analýzy rôznych právnych úkonov a psychologickej analýzy špecifickej sociálnej interakcie v konkrétnych právom regulovaných situáciách, napríklad v prípade súdneho pojednávania a pod. (Horowitz et al., 1998). Na druhej strane poznatky právnej vedy môžu psychológii aplikovanej v práve prispieť najmä tým spôsobom, že jej otvoria dvere do sveta reálnej súdnej a vyšetrovacej praxe, ktoré poskytujú bohatý zdroj na získanie kauzistík z rôznych prípadov. Psychológia aplikovaná v práve tu môže zamerať svoju „výskumnú optiku“ napríklad na hodnotenie správania účastníkov súdneho konania s poukazom na ich aktuálny fyzický vek a dosiahnutý stupeň psychickej zrelosti. Ako je možné vidieť, nielen akademickej, ale aj praktickej rovine úrovne symbiózy psychológie a právnej vedy je čoraz naliehavejšia vzhľadom na neustále narastajúcu komplexnosť a zložitost spoločenských vzťahov, ktoré je potrebné riešiť. Psychológia práva aplikuje

v praxi predovšetkým sociálnopsychologickú metodológiu aplikovaného výskumu, z ktorej môže samotná právna veda čerpať inšpirácie aj pre vlastný výskum, z ktorého by mohlo prameniť ďalšie interdisciplinárne praktické poznanie.

POZNÁMKA

Je dôležité rozlišovať medzi tzv. „*psychológiou pre právnikov*“ a „*psychológiou práva*“. Psychológia pre právnikov je zaradená ako jeden z predmetov na právnických fakultách v SR a ČR. Jej cieľom je poskytnúť budúcim právnikom základný prehľad psychologických pojmov a teórií súčasnej psychológie. Psychológia práva je vedeckou subdisciplínou forenznej psychológie popri iných subdisciplínach, ako sú napríklad kriminálna, investigatívna a penitenciárna psychológia. Psychológovia sa v rámci psychológie práva zaoberajú všeobecnými psychologickými problémami v práve, napríklad vo vzťahu k otázkam normatívnej regulácie správania, právnej socializácie, politickej socializácie a morálneho vývinu.

Začiatky funkčnej symbiózy psychológie a práva

Sudcovia, prokurátori, vyšetrovatelia, advokáti, ako aj iné právnické povolania v oblasti legislatívy, práva a policajných vied využívajú v práci explicitné rozhodovacie procesy vtedy, keď hodnotia povahu právnych javov, posudzujú príčinné súvislosti právne relevantných udalostí a vytvárajú o nich právne relevantné závery. V tejto súvislosti dospeli výskumy sociálnej psychológie k závažnému záveru, že žiadny človek nie je schopný byť úplne nepredpojatým a pri hodnotení objektívnej reality využíva mnohé stereotypné, heuristické a implicitné schémy, ktoré sú determinované subjektivismom vnímania. Uvedená skutočnosť závažne vplýva na mieru objektívnosti procesného, resp. meritórneho rozhodovania sudcov, prokurátorov, policajných vyšetrovateľov atď. Ich profesionálne rozhodnutia môžu byť ovplyvnené stereotypným, resp. implicitným úsudkom, čo môže mať nepriaznivé psychologické, ako aj trestnoprávne následky napríklad v súvislosti s meritórnym rozhodovaním, resp. rozhodovaním vyšetrovateľa o vznesení obvinenia, či jeho odbornými úvahami o vine, resp. nevine páchatela alebo rozhodovaní o použití konkrétnych taktických spôsobov uskutočnenia výsluchu pri konkrétnom svedkovi, podozrivom, resp. obvinenom.

11. PSYCHOLOGICKÉ ASPEKTY VIEROHODNOSTI A KLAMSTVA

Kľúčové slová kapitoly: všeobecná vierohodnosť – špecifická vierohodnosť – hodnovernosť – intoxikácia – porucha pamäti – konfabulácia – hypoxia – latencie – reakčný čas – kognitívne funkcie – zmyslové orgány – mentálne postihnutie – myslenie – reč – pozornosť – mnestický materiál – fabulácia – falzifikácia – distorzia – zatajenie – dôvody klamstva

11.1 Význam psychologického posudzovania vierohodnosti svedka a vymedzenie niektorých súvisiacich pojmov

Na potrebu psychologického skúmania vierohodnosti svedkov v trestno-právnom i kriminalistickom kontexte upozornil v minulosti významný rakúsky profesor trestného práva prof. Hans Gross (1918), ktorý je aj spolu s nemenej známym psychológom Hugom Münsterbergom považovaný za priekopníka aplikácie psychologických poznatkov do oblasti trestného práva a kriminalistiky. Gross je tiež považovaný za zakladateľa vedeckej kriminalistiky ako samostatnej vednej disciplíny. Gross je autorom knihy, ktorá vznikla ako výstup z hodnotenia výsledkov získaných z jeho dlhoročných praktických skúseností i výsledkov teoretického samovzdelávania. Toto knižné dielo Gross nazval „Príručka pre vyšetrojúcich sudcov ako systém kriminalistiky“ (orig. nem. názov „*Handbuch für Untersuchungsrichter als System der Kriminalistik*“) a vyšlo v roku 1893 v Štajerskom Hradci. Stalo sa tak prvou učebnicou vedeckej kriminalistiky (Porada a kol., 2007, s. 26). Okrem toho je Gross aj autorom prvej učebnice *kriminálnej psychológie*, ktorá vyšla v roku 1918. Už v tomto období je možné pozorovať, že psychologické aspekty kriminálneho konania sa stávajú významné najmä pri hodnotení zavineného konania páchatela, ako aj hodnotenia jeho motivácie a pohnútok na spáchanie trestného činu. Vedecké základy kriminalistiky ako samostatnej vedy sa začínajú písať najmä v druhej polovici 19. storočia a spájajú sa aj s ďalšími významnými menami, ako sú napríklad Bertillon, Herschel a Galton, ktorí prispeli najmä k rozvoju kriminalistickotaktických metód, z ktorých sa viaceré využívajú v kriminalistickej praxi dodnes. Pre foreznopsychologické skúmanie vierohodnosti svedkov je nanajvýš potrebné mať vedomosti o teoretických základoch kriminalistickej stopy, ktorá odráža kriminalisticky relevantné konanie páchatela trestného činu a stáva sa tak

predmetom kriminalistického skúmania a neskôr aj procesného dokazovania v rámci trestného konania, v ktorom sa informácia získaná z kriminalisticky relevantnej stopy považuje za dôkaz. Kriminalistika vychádzajúc z fundamentálnej vedeckej *teórie vzájomného pôsobenia odrážaného a odrážajúceho materiálneho systému*, rozlišuje dva druhy kriminalistických stôp, a to *materiálne stopy a pamäťové stopy* (Porada a kol., 2007). Na lepšie pochopenie odlišností medzi materiálnymi a pamäťovými stopami je potrebné uviesť, že medzi kriminalisticky relevantné materiálne stopy môžeme zaradiť napríklad *daktyloskopické, chemické, biologické, trasologické, mechanoskopické, balistické, defektoskopické, metalografické, pyrotechnické stopy* či *mikrostopy*, teda ide o také kriminalisticky relevantné zmeny v materiálnom prostredí, na ktorých vyhľadávanie, zaisťovanie a kriminalistické skúmanie sa využívajú rôzne technické prístroje (napr. biologický či komparačný mikroskop), a objektívne fyzikálne, fyzikálnochemické, spektrálne, ako aj chromatografické metódy. Z hľadiska foreznopsychologického skúmania vierohodnosti ako psychofyziologickej spôsobilosti osoby (svedka) odrážať objektívnu realitu vo svojom vedomí s relatívnou mierou presnosti sú z hľadiska psychologického skúmania významné nie materiálne stopy, ale výlučne *pamäťové stopy*, ktoré vznikajú vo vedomí (pamäti) človeka ako výsledok činnosti ľudského mozgu, resp. zmien v biochemickom zložení jeho jednotlivých buniek. Z vytvorených pamäťových stôp je prostredníctvom výsluchu následne možné extrahovať z vedomia osoby relevantné dôkazné informácie, a to napríklad vo forme priznania obvineného, resp. výpovede svedka. Kriminalistika ako hraničná a interdisciplinárna veda chápe pamäťové stopy z hľadiska *teórie odrazu* ako také zmeny v mozgu človeka, ktoré majú materiálny charakter založený na zložitých viacúrovňových biochemických a psychofyziologických procesoch (Porada a kol., 2007).

Po krátkej exkurzii do sveta kriminalistiky je potrebné sa vrátiť späť do oblasti foreznopsychologického skúmania vierohodnosti svedkov, resp. osôb v rôznom procesnom postavení, ktorých vierohodnosť výpovede sa má posúdiť. Za posledných 25 rokov to boli najmä sociálni psychológovia, ktorí uskutočnili výskumy orientované na schopnosť človeka rozlíšiť klamstvo od pravdy (Vrij, 2000). V súčasnosti sú to tiež najmä sociálni psychológovia, ktorí vierohodnosť a klamstvo skúmajú ako psychologický fenomén, ktorý sa vyskytuje v kontexte bežnej medziľudskej komunikácie, nielen v kontexte výsluchu. Uvedme hneď niekoľko príkladov z aplikovanej sociálnej psychológie. Muž, ktorý dostal narodeninový darček, vyjadruje svoje potešenie, no v skutočnosti je darčekom

sklamany, alebo príklad hostiteľa dostávajúceho komplimenty zo všetkých strán od hostí, ktorým v skutočnosti jedlo nechutí. Iným príkladom je odhalený zlodej, ktorý na polícii tvrdí, že nič neukradol, no v skutočnosti spreneveril veľký obnos peňazí, či vrah, ktorý sa snaží presvedčiť svoje okolie, že zločin nespáchal, hoci všetky dôkazy spoľahlivo nasvedčujú tomu, že je páchatelom vraždy. Takto a ešte podobne by sme mohli uvádzať celý rad príkladov klamstiev z bežného života ľudí. Určite si každý z nás môže dobre predstaviť nejaký príklad z vlastnej skúsenosti. Súčasné sociálnopsychologické výskumy poukazujú na to, že klamstvo je bežnou súčasťou ľudského života, teda jeho výskyt nemožno vždy chápať negatívne. My ľudia sa často snažíme iných „dobehnúť“, no zároveň máme obavy, aby niekto „nedobehol“ nás, inými slovami, máme obavu z toho, aby niekto neurobil nám to, čo sme urobili my iným. Psychologické výskumy poukazujú na to, že bežní ľudia majú tendenciu byť predpojatí (*truth bias*) k pravde. Ide o tendenciu bežných ľudí veriť, že všetko, čo im iní hovoria, je založené na skutočnosti a pravde. Klamstvo môže mať rôznu mieru závažnosti, a to od úplne neškodného až po klamstvo s celospoločenskými následkami. Kým niektoré klamstvo môže mať trestnoprávne následky, iné môže vyvolávať morálne pohoršenie, pričom právna sankcia tu nenastupuje (Vybíral, 2008). Morálne indiferentné klamstvo môže mať rovnako určité nepriaznivé sankčné následky ako napríklad zapieranie prejdenia na červenú, hoci o tom existuje kamerový záznam.

Z hľadiska miery závažnosti môžeme hovoriť o tzv. *bielom klamstve* – „*white lie*“ a tzv. *čiernom klamstve* – „*black lie*“. Kým biele klamstvo je vnímané ako neškodné, nevinné, čierne klamstvo je vnímané ako spoločensky škodlivé, nežiaduce a nebezpečné.

Klamstvo zachádzajúce do extrémov môže mať vážne historické dosahy, ako sa o tom presvedčili mnohí obyvatelia Európy na začiatku druhej svetovej vojny (Aronson, Wilson a Akert, 2005). Adolf Hitler prezentoval nemeckému národu názory, ktoré boli propagandistickým klamstvom. Ekman (1992, 1993) ako príklad uvádza bývalého britského ministra Chamberlaina, ktorý podľa jeho názoru na stretnutí s Hitlerom 15. septembra 1938 nechcel poznať skutočnú pravdu o Hitlerových zámeroch napadnúť vtedajšie Československo. Cieľom stretnutia bola Chamberlainova snaha zabrániť bezprostrednej hrozbe vypuknutia 2. svetovej vojny. Hitlerove vojská však už boli v tom čase mobilizované a dobre pripravené a Hitler si uvedomoval, že už je len otázkou času, kedy napadne Československo. Preto na stretnutí s Chamberlainom tento svoj zámer zatajil a uistil

ho, že Československo v žiadnom prípade vojensky nenapadne. Chamberlain, vtedy zrejme nič netušiaci o Hitlerových zámeroch, sa snažil presvedčiť vtedajšie Československo, aby nemobilizovalo svoje vojská, kým budú diplomatické rokovania s Hitlerom pokračovať. Po stretnutí s Hitlerom Chamberlain napísal list svojej sestre, v ktorom vyjadril dojmy zo stretnutia s ním: „*Napriek všetkej tej jeho tvrdosti a bezcitnosti, ktorá mu išla z tváre, mám taký dojem, že Adolf Hitler je muž, ktorého slová môžeme brať vážne*“ (Ekman, 1992, s. 15).

Pri vystúpení pred parlamentom potom Chamberlain vyhlásil, že je presvedčený o tom, že Hitler sa ho nesnažil oklamať, keď mu rozprával o svojich budúcich zámeroch. Z tohto dôvodu sa mohlo na prvý pohľad zdať, že Chamberlain Hitlerovi naozaj dôveroval. Podľa Ekmana (1992) Chamberlain Hitlerovi v skutočnosti nedôveroval, ale keďže nemal iné východisko, snažil sa diplomaticky dôveru v Hitlerove slová predstierať. Ak by bol totiž vtedy pripustil možnosť, že Hitler má vážne vojnové úmysly, pripustil by tým aj zlyhanie vlastných mierových rokovaní, o ktoré sa v tom čase dlhodobo snažil. Faktom zostáva, že Európa a Veľká Británia sa vtedy dostala do ohrozenia priamym vojnovým konfliktom s nacistickým Nemeckom. Možno hneď uviesť aj niekoľko ďalších príkladov.

Predstavme si napríklad potenciálneho kupujúceho, ktorý má záujem o kúpu ojazdeného vozidla z inzerátu. Potenciálny kupujúci sa bude chcieť osobne presvedčiť, či je ponúkané vozidlo naozaj v takom technickom stave, ako tvrdí jeho predajca. Uvedme aj príklad zamestnávateľa, ktorý chce poznať, či má kandidát na pracovnú pozíciu naozaj také jazykové schopnosti, aké uviedol v životopise, alebo tiež iný príklad colného úradníka, ktorý chce vedieť, či cestujúci nepreváža nejaký zakázaný tovar. Napriek faktu, že s klamstvom ľudí sa stretávame takmer každý deň, máme len veľmi skreslenú predstavu o tom, ako ho spoľahlivo identifikovať (Vybíral, 2008).

ÚLOHA

Klamstvo sa aj v minulosti objavovalo v rôznych oblastiach spoločenského života, aj v tom politickom. Často išlo o klamstvo, ktoré výrazne zasiahlo do dejín ľudstva. Porozmýšľajte nad rôznymi príkladmi z histórie, v ktorých klamstvo významne ovplyvnilo naše aj svetové dejiny. Svoje odpovede si poznačte.

15.3 Posudzovanie špecifickej vierohodnosti ako odborná foreznopsychologická činnosť

Foreznopsychologické posudzovanie špecifickej vierohodnosti predstavuje vysoko sofistikovanú odbornú činnosť, ktorú vykonáva výlučne erudovaný forezný psychológ, resp. kriminálny psychológ v rámci znaleckej, resp. odborno-konzultačnej činnosti. O odborné posúdenie špecifickej vierohodnosti v konkrétnom prípade môže byť forezný psychológ, resp. kriminálny psychológ požiadaný zo strany polície, resp. súdu, či už bude v postavení znalca (§ 142 TP), resp. odborného konzultanta (§ 151 TP), v oboch prípadoch pôjde o odborne spôsobilé subjekty plniace aj určitú konzultatívnu funkciu v trestnom konaní. V § 151 ods. 1 TP je upravené postavenie odborného konzultanta, ako aj to, aké sú jeho úlohy a kompetencie v trestnom konaní. Zadávatelom, čo sa týka posúdenia špecifickej vierohodnosti osoby, nemusí byť vždy iba vyšetrovateľ Policajného zboru, ale môže ísť aj o orgán činný v inom ako trestnom konaní. Zadávatelom môže byť napríklad aj súd rozhodujúci v občianskoprávných veciach v súvislosti so zverením dieťaťa do výlučnej starostlivosti jednému z rodičov, pričom takýto súd potrebuje v konaní spoľahlivo posúdiť otázku špecifickej vierohodnosti osoby v súvislosti s rozhodovaním o tom, či bude prihliadať na jej tvrdenia alebo nie. Môže napríklad ísť o rôzne očierňujúce tvrdenia jedného z rodičov v súvislosti s údajnými nevhodnými výchovnými praktikami druhého rodiča, ktorých preukázanie prostredníctvom dôsledného odborného posúdenia špecifickej vierohodnosti by mohlo mať zásadný vplyv na jeho rodičovské práva, napríklad v zmysle vydania zákazu styku či zákazu priblíženia sa k maloletému. Význam posudzovania špecifickej vierohodnosti osôb sa tiež stáva významným aj v oblasti správneho práva, ale môže mať význam aj v kontexte pracovných činností iných odborných subjektov, akými sú napríklad bezpečnostné služby, súkromní detektívi, banky, poisťovne a pod.

V prípade, ak je zadávatelom posúdenia špecifickej vierohodnosti konkrétna súkromná spoločnosť, môže to byť napríklad z toho dôvodu, že potrebuje posúdiť dôveryhodnosť budúceho zamestnanca, ktorého by potenciálne mohla prijať na nejakú významnú bezpečnostnú pozíciu. Pri posudzovaní dôveryhodnosti uchádzača o pracovnú pozíciu možno skúmať všeobecnú aj špecifickú vierohodnosť, a to v rámci realizácie bezpečnostného vstupného interview a následnej špeciálnej psychodiagnostiky vybraných subjektov. Mohlo by ísť

napríklad o kandidátov na rôzne exponované pracovné pozície, v rámci ktorých by sa museli oboznamovať so skutočnosťami podliehajúcimi konkrétnemu stupňu utajenia. Ako príklad môžeme uviesť zamestnancov v oblasti bankovníctva a poisťovníctva, resp. zamestnancov takých štátnych inštitúcií, ako je napríklad Národný bezpečnostný úrad. Výsledok psychologického posudzovania špecifickej vierohodnosti a dôveryhodnosti posudzovaného subjektu má plniť predovšetkým preventívnu funkciu s cieľom zabrániť, aby sa na exponovanú pozíciu dostali zamestnanci nespoľahliví či dokonca nebezpeční pre vnútornú bezpečnosť tým, že by z konkrétnej firmy, resp. spoločnosti vynášali dôležité informácie konkurencii.

Foreznopsychologické posudzovanie špecifickej vierohodnosti ako cieľavedomý a systematicky organizovaný proces opierajúci sa o rozsiahlu expertnú skúsenosť forezného psychológa

Posudzovanie špecifickej vierohodnosti nemožno vidieť ako statický jav, ale ako dynamicky prebiehajúci proces, ktorý sa realizuje v rámci priameho pozorovania vypočúvanej osoby počas jej výsluchu v danom čase a na danom mieste a následne tiež po jeho skončení, pričom tento proces smeruje k psychologickému posúdeniu miery pravdivosti a presnosti svedeckej výpovede vypočúvanej osoby. Posudzovanie špecifickej vierohodnosti je zložitým kognitívno-psychologickým procesom, ktorý sa opiera o schopnosť posudzovateľa pozorovať správanie vypočúvanej osoby v priebehu výsluchu, ktoré je determinované situačnými a dispozičnými faktormi, ktoré sa navzájom prelínajú, pričom výsledkom je určité správanie vyskytujúce sa v určitom momente na časovej osi výsluchu. O čom vlastne chceme hovoriť? Chceme hovoriť o posudzovaní špecifickej vierohodnosti smerujúcej k výsledku, ktorým by mal byť spoľahlivý odborný záver kriminálneho, resp. forezného psychológa, ktorý prezentuje vo svojom odbornom vyjadrení, resp. znaleckom posudku. Posudzovanie špecifickej vierohodnosti sa realizuje v podmienkach výsluchovej interakcie, ale aj po jej ukončení, keď kriminálny psychológ vyhodnocuje a interpretuje svoje zistenia v písomnom výstupe majúcom formu záznamu. Konečným výsledkom procesu foreznopsychologického posudzovania špecifickej vierohodnosti je oficiálny odborný záver vyjadrujúci sa k špecifickej vierohodnosti vypočúvanej osoby a jej svedeckej výpovede. Vychádza tu podstatná otázka, aké sú špecifiká práce kriminálneho psychológa pri posudzovaní špecifickej vierohodnosti? Čo bude mať vplyv na skutočnosť, že kriminálny psychológ bude schopný

spracovať všetky relevantné informácie prípadu? Do akej miery bude individuálny formát vnímania a myslenia kriminálneho psychológa, ako aj jeho minulé profesionálna prax ovplyvňovať to, či sa bude pri svojej práci riadiť stereotypnými úsudkami? Jedno je isté: foreznopsychologické posudzovanie špecifickej vierohodnosti je náročným kognitívnym procesom usudzovania odborne spôsobilej osoby, ktorej individuálna osobnostná rovnica bude determinovať povahu psychologických záverov ako významných výstupov z tohto procesu. Proces foreznopsychologického posudzovania špecifickej vierohodnosti a klamstva zahŕňa tak prvky explicitnosti, ako aj implicitnosti (Uleman et al., 2005). Vedomie toho, do akej miery je tento proces explicitný, resp. implicitným prináša závažné vedeckovýskumné otázky týkajúce sa toho, aké konkrétne psychologické procesy sú pri posudzovaní špecifickej vierohodnosti významné a do akej miery je posudzovateľ pri formovaní svojich záverov ovplyvňovaný implicitným usudzovaním. Asi dobre si vieme predstaviť, aké riziko hrozí, ak budeme posudzovateľa špecifickej vierohodnosti *a priori* stavať do pozície onnipotencie a neomylnosti, a aké to môže mať konzekvencie najmä v prípade výskytu chybných záverov, najmä v súvislosti s možnými trestnoprávnymi následkami hroziacimi osobám, ktoré budú posudzovateľom mylne označené ako neverohodné či klamajúce. Odborné závery z procesu foreznopsychologického posudzovania špecifickej vierohodnosti osoby musia byť vždy preskúmateľné, inak nie sú validné a môžu byť napadnuteľné pred súdom. Preskúmateľná musí byť aj konkrétna foreznopsychologická metodológia, ktorú sa kriminálny psychológ rozhodol v danom prípade použiť a na jej základe neskôr dospel k spoľahlivému záveru, či konkrétny svedok, podozrivý, obvinený, resp. obžalovaný spĺňa, resp. nespĺňa kritériá špecifickej vierohodnosti. Je však potrebné mať na pamäti aj tú skutočnosť, že kriminálny psychológ ako posudzovateľ špecifickej vierohodnosti sa môže v určitých prípadoch zmýliť, avšak na rozdiel od laických osôb, by práve on mal disponovať takými odbornými vedomosťami a praktickými skúsenosťami, ktoré budú garantovať vyššiu pravdepodobnosť, že jeho odborné závery budú z hľadiska svojej presnosti dosahovať vyššiu mieru spoľahlivosti. Upozorňujeme tiež, že foreznopsychologické závery ako výstupy z procesu posudzovania špecifickej vierohodnosti sa budú vždy opierať o určitú individuálnu subjektívnu interpretáciu toho-ktorého posudzovateľa vkladajúceho do svojich záverov jedinečný a špecifický odborný pohľad, ovplyvnený jeho individuálnou skúsenosťou, ktorá je neopakovateľná a nedá sa preniesť. V podmienkach slovenskej foreznopsychologickej praxe sa expertom, znalcom a odborným

konzultantom ponecháva pomerne veľký priestor na možnosti interpretácie zistených záverov súvisiacich s hodnotením všeobecnej a špecifickej vierohodnosti. Netreba však zabúdať, že tieto závery znalca nemôžu byť subjektivistické, ale musia byť spätne preskúmateľné tak, ako musí byť preskúmateľná aj relevantnosť a aktuálnosť použitej metodológie. Odborné závery posudzovateľa špecifickej vierohodnosti však, podľa nášho názoru, stále zostávajú bez výraznejšej potreby preskúmavania zo strany súdu, čo môže na jednej strane vychádzať z určitého alibizmu, ale tiež z určitej domnienky súdu o neomylnosti konkrétneho znalca len preto, že je napríklad verejne známy a pod.

Odborné subjekty, ktoré sa zúčastňujú na výsluchu v rámci prípravného konania:

- a) **Vyšetrovateľ Policajného zboru:** V niektorých prípadoch môže byť prítomný aj prokurátor (§ 230 TP). Prítomnosť vyšetrovateľa je v procese posudzovania špecifickej vierohodnosti v priebehu výsluchu nevyhnutná. Aby bol výsledok posudzovania vierohodnosti relevantným dôkazom, je potrebné, aby bol realizovaný v rámci procesných vyšetrovacích úkonov. Sprocesnením rozumieme napríklad zachytenie výsledku foreznopsychologického posúdenia špecifickej vierohodnosti v úradnej zápisnici o výsluchu svedka.
- b) **Kriminálny psychológ, forezný psychológ, resp. vyšetrovací psychológ:** Chápe sa ním odborne spôsobilá osoba, ktorej prítomnosť na procesnom výsluchu je zabezpečená obligatórne, a to podľa príslušných procesných ustanovení § 30a, § 134 ods. 4, § 135 ods. 1 TP. Úlohou psychológa je v priebehu výsluchu, okrem iných aspektov, posudzovať najmä osobnosť vypočúvanej osoby a vyjadrovať sa k otázkam špecifickej vierohodnosti. Posudzovateľom špecifickej vierohodnosti sa rozumie kriminálny, resp. forezný psychológ, ktorý je na túto činnosť odborne školený a má nadobudnutý potrebný rozsah odbornej praxe.
- c) **Vypočúvaná osoba, ktorej špecifická vierohodnosť výpovede sa posudzuje:** Môže ísť o osobu svedka, podozrivého, obvineného, resp. obžalovaného. Výpoveď týchto subjektov sa posudzuje pomocou obsahovej analýzy metódami RM, resp. SVA (CBCA).
- d) **Obhajca (advokát):** Ide o osobu advokáta, ktorý osobnou prítomnosťou zabezpečuje ochranu práv vypočúvanej osoby.
- e) **Sociálny kurátor:** Zástupca úradu práce, sociálnych vecí a rodiny, ktorého osobná prítomnosť je obligatórna v prípade výsluchu detí.

- f) **Zákonný zástupca vypočúvanej osoby:** Ak je vypočúvanou osobou dieťa, prítomný pri výsluchu je rodič, resp. iná osoba splnomocnená na zastupovanie dieťaťa, a to najmä v prípadoch, keď sú obeťami trestných činov maloleté osoby, resp. osoby, ktoré nie sú spôsobilé na právne úkony z dôvodu nedostatku veku.

Otázky a námety do diskusie

1. Vlastnými slovami charakterizujte metódu FACS a jej prínos pre foreznú prax.
2. Charakterizujte metódu RM a jej prínos pre policajnú a súdnu prax.
3. Ktoré z 8 kritérií metódy RM poukazujú na to, že osoba klame?
4. Nahrajte si výpoveď o zážitku nejakej osoby a skúste ju zhodnotiť pomocou metódy RM.
5. Charakterizujte metódu SVA (CBCA) a jej prínos pre súčasnú policajnú a súdnu prax.
6. Nahrajte zvukový záznam súvislého monológu opisu zážitku nejakej osoby a skúste ho zhodnotiť pomocou 19 kritérií SVA (CBCA).
7. Vlastnými slovami vysvetlite hypotézu o chybnnej transferencii. Uvedte príklad. Diskutujte.
8. Vlastnými slovami vysvetlite hypotézu o kontaminácii svedeckej výpovede. Diskutujte.

ZHRNUTIE

1. **Psychofyziológia predstavuje rozvíjajúci sa aplikovaný vedecký odbor, ktorého predmetom záujmu je štúdium priebehov psychofyziologicalkých procesov a ich psychologických korelátov. Psychofyziologicalkými zmenami sú napríklad zmeny v dýchaní, teplotné zmeny povrchu kože, zrýchlenie srdcovej činnosti a pod., ktoré možno zaznamenávať v priebehu výsluchu.**
2. **V súčasnosti sa medzi vedcami vedú odborné diskusie, do akej miery autonómne a somatické reakcie organizmu korelujú s kognitívnymi a emocionálnymi procesmi, ktoré by mohli súvisieť s produkciou klamstva.**
3. **Behaviorálny vedecký prístup sa zameriava na psychologickú analýzu nonverbálnej komunikácie človeka bez výraznejšej technickej podpory. Ide o analýzu nonverbálnych a paralingvistických aspektov správania.**

Najnovšie psychologické výskumy uvádzajú, že nonverbálne prejavy majú vo vzťahu k identifikácii klamstva len veľmi malú výpovednú hodnotu a nie sú spoľahlivé.

4. Metóda RM je foreznopsychologickou metódou obsahovej analýzy svedeckej výpovede vypočúvanej osoby. Metóda sa zameriava na sledovanie toho, či sú jednotlivé výroky, ktoré vypočúvaná osoba vo svojej svedeckej výpovedi uvádza, založené na základe skutočne prežitých senzoric- kých zážitkov alebo ide o vyfabulované konštrukcie, ktorých zdrojom sú kognitívne operácie svedka. Metóda RM zahŕňa 8 základných kritérií, pomocou ktorých sa hodnotí obsah svedeckej výpovede. V prípade, ak bude konkrétna svedecká výpoveď spĺňať 8. kritérium RM (kognitívne operácie), existuje vysoká pravdepodobnosť, že takáto svedecká výpo- ved' nie je založená na skutočne prežitých senzoric- kých zážitkoch, ale na kognitívnymi procesmi vytvorených konštrukciách, čo zakladá záver, že takáto výpoveď nespĺňa kritériá špecifickej vierohodnosti.
5. Foreznopsychologická metóda obsahovej analýzy SVA (CBCA) patrí medzi najpoužívanejšie psychologické metódy posudzovania špecifickej vierohodnosti v policajnej a súdnej praxi. Metódu v roku 1950 do zna- leckej praxe uviedol nemecký psychológ Udo Undeutsch. Metóda SVA (CBCA) pozostáva z 19 kritérií, ktorými sa posudzuje obsah svedec- kej výpovede, ako aj správanie vypočúvanej osoby v priebehu výsluchu. V prípade, ak obsah transkriptu svedeckej výpovede spĺňa minimálne 6 z 19 kritérií SVA (CBCA), možno s vysokou mierou pravdepodobnosti predpokladať, že takáto svedecká výpoveď bude založená na skutočne prežitých senzoric- kých zážitkoch a bude spĺňať znaky špecifickej viero- hodnosti.
6. Kriminálny psychológ ako posudzovateľ špecifickej vierohodnosti pracu- júci s metódou SVA (CBCA) pracuje s nasledujúcimi základnými hypoté- zami: a) obsah výpovede je založený na skutočnosti, dieťa si však zamieňa osobu agresora s inou osobou, b) obsah výpovede je čiastočne založený na skutočnosti, dieťa je ovplyvnené určitými informáciami, ktoré sa ne- zakladajú na skutočnosti, c) na dieťa je vyvíjaný nátlak zo strany rodiča alebo inej citovo významnej, resp. blízkej osoby s cieľom ovplyvňovať výpoveď a správanie dieťaťa v priebehu výsluchu, d) dieťa nevypovedá

pravdu, aby tak ochránilo, resp. pomohlo tretej osobe, e) dieťa konfabuluje skutkové okolnosti v dôsledku prítomného psychického ochorenia.

- 7. Foreznopsychologický proces posudzovania špecifickej vierohodnosti nesie prvky explicitnosti a implicitnosti, na základe čoho vzniká otázka, do akej miery je rozhodovací proces posudzovateľa špecifickej vierohodnosti ovplyvnený jeho implicitnými úsudkami.**

24. PSYCHOLÓGIA PROPAGANDY A EXTRÉMIZMU

Kľúčové slová kapitoly: propaganda – propagandistický aparát – dezinformácie – bezpečnostné hrozby – informačný zdroj – cieľové obyvateľstvo – informačný boj – kolektívna historická pamäť – informačná vojna – hybridná vojna – nelineárne metódy – psychologická vojna – sociálne siete – monitoring – konšpiračné teórie – trollovia – extrémizmus – trestné činy extrémizmu – zakázaná extrémistická symbolika

24.1 Úvod do problematiky šírenia propagandy a vykonávania subverzívnych a dezinformačných aktivít z pohľadu psychológie propagandy

Súčasnú turbulentnú spoločenskú a politickú dianie v SR je znakom, že „demokratické zdravie“ našej spoločnosti je v bezprostrednom ohrození života. Na jednej strane nám informácie rôznej povahy pomáhajú dosahovať lepšiu kvalitu života v súčasnej rýchlo sa rozvíjajúcej vedomostnej spoločnosti. Na druhej strane sú však rôzne zhubné subverzívne dezinformačné aktivity, ktoré v súčasnej spoločnosti existujú a rozširujú klamstvá a polopravdy s cieľom podkopávať fundamentálne demokratické princípy a hodnoty súčasnej spoločnosti. Cieľom tejto kapitoly je poukázať na niektoré známe psychologické metódy využívané pri psychologickú manipuláciu v súvislosti so šírením škodlivej propagandy na území SR, ako aj ostatných krajín formácie V4. Obsahová charakteristika psychológie propagandy, ktorú chceme v tejto kapitole načrtnúť, súvisí tiež s veľmi aktuálnou problematikou narastajúcej xenofóbie, neonacizmu, antisemitizmu, nenávisť voči komunite LGBTI+ a politického extrémizmu v našej spoločnosti, a to v súvislosti s rôznymi šíriacimi sa radikálnymi a extrémistickými názormi časti spoločnosti na vývoj súčasnej utečeneckej krízy, ako aj v súvislosti s aktuálnou spoločenskou situáciou spočívajúcou v postupne sa prehľbujúcej nedôvere občanov k legitímnemu politickému daniu v SR, resp. v čoraz viac rastúcej nedôvere občanov voči smerovaniu SR k napĺňaniu spoločných fundamentálnych európskych cieľov a hodnôt. Cieľom tejto kapitoly je priniesť niektoré aktuálne teoretické a praktické poznatky a koncepty, ktoré by mali prispieť k hlbšiemu zamysleniu sa čitateľov nad tým, prečo je potrebné

všetky informácie, s ktorými každodenne prichádzame do styku, či už prostredníctvom masmédií alebo iných informačných kanálov, neustále kriticky analyzovať, posudzovať a vyhodnocovať z hľadiska dôveryhodnosti ich obsahu, vychádzajúc pritom z kritérií ľudskej racionality a zákonitostí ľudskej logiky, a nie hodnotiť vnímané informácie impulzívne, iracionálne, resp. pod vplyvom nadmerného subjektivismu a negatívnej emocionálnej záplavy. Je potrebné zamýšľať sa, prečo je potrebné neustále preverovať a nie automaticky dôverovať obsahu podsúvaných informácií pochádzajúcich z rôznych informačných zdrojov, a tiež rozpoznávať konkrétne prípady v tom zmysle, či ide o pôsobenie škodlivej propagandy vonkajšieho nepriateľa, alebo o cieleňú vnútroštátnu dezinformačnú kampaň, alebo, naopak, či ide o pravdivú informáciu bez akýchkoľvek známok zhubného vplyvu škodlivej propagandy, ktorej cieľom je vyvolať klam a vyprovokovať šírenie konšpirácií v spoločnosti. Medzinárodnoprávne hľadisko sa v tejto kapitole pertraktuje najmä v súvislosti s hlbšími právnymi úvahami o možnom dosahu pôsobenia škodlivej propagandy na SR ako subjekt medzinárodného práva a na zmenu jej vonkajších vzťahov voči ostatným štátom následkom pôsobenia škodlivej propagandy na jej území. Je potrebné sa v súvislosti so šírením dezinformácií v spoločnosti zamyslieť nad možnými dôsledkami pre širšie euroatlantické vzťahy a budúcu transatlantickú bezpečnosť. Veríme, že informácie z tejto kapitoly môžu byť užitočné ako praktický návod pri identifikácii, analýze a hodnotení rôznych subverzívnych a dezinformačných vplyvov realizovaných na území SR, resp. ČR a v priestore EÚ zo strany vonkajšieho, resp. vnútorného nepriateľa.

Položme si otázku, čo súčasného moderného človeka motivuje ísť neustále vpred a postupne dosahovať naplňanie osobného potenciálu? Je to informácia, ktorá má emocionálny, resp. racionálny charakter. Je to informácia majúca určitú pozitívnu hodnotu, ktorú ak si človek osvojí ako vedomosť, využíva potom vo svoj prospech, ako aj v prospech ostatných vo svojom okolí. Na začiatku tvorili informácie priestor vytvorený v hlavách ľudí. Informácie vznikali na základe vnímania objektívnej reality ľuďmi. Neskôr si ľudia o realite vytvárali vlastné predstavy, ktoré boli uchovávané v podobe viac-menej aktívneho odrazu v ich mozgoch, vo forme pamäťových stôp (Bacigál, Hajduková a Hlavička, 2016). Je nesporné, že súčasný všestranne informovaný jedinec vytvára modernú znalostnú spoločnosť, ktorá môže napredovať ďalej nielen technologicky, ale aj v smere naplňania fundamentálnych demokratických hodnôt. V súčasnej spoločnosti sa však čoraz častejšie objavujú rôzne cieleňé dezinformačné aktivi-

ty a škodlivé subverzívne vplyvy, ktoré predstavujú reálnu bezpečnostnú hrozbu, pretože cielene a systematicky narúšajú demokratické fungovanie SR ako zvrchovaného štátu. Sloboda prejavu na jednej strane umožňuje človeku vyjadrovať vlastné názory a postoje, ale na strane druhej je to práve jej nepochopenie, v dôsledku čoho je samotná demokracia často cielene zneužívaná na rôzne škodlivé propagandistické aktivity a systematické dezinformačné kampane, ktorých povaha narúša vnútornú informačnú bezpečnosť, ako aj celkovú demokratickú stabilitu a integritu ústavného zriadenia SR.

Ako možno zo skôr uvedeného rozumne usúdiť, miera vplyvu konkrétnej propagandy je založená na ovplyvňovaní jednotlivca v konkrétnom čase a priestore, pričom tu platí, že čo mohlo mať vplyv dnes, nemusí mať vplyv zajtra. Okrem toho, sám jedinec ako recipient primárnej propagandy sa môže stať tvorcom a iniciátorom šírenia vlastných sekundárnych dezinformácií, ako aj ich pasívnym prijímateľom, čím sa stáva súčasťou širšej skupiny osôb, ktorú konkrétna dezinformácia v rámci pôsobenia propagandy ovplyvňuje do takej miery, že aktívne preberá jej naratív. Pre súčasnú demokratickú spoločnosť a jej politicko-kultúrne a sociálne zdravie je dôležitý prebudený jednotlivec, lojálny občan, ktorý vytvára verejnú mienku a spolupodieľa sa na formovaní nedeformovaných občianskych postojov k sociálnej demokracii. Každý z nás by si mal uvedomiť, že spoluzodpovedá za stav demokracie v spoločnosti, že nesie občiansku zodpovednosť za úroveň verejného poriadku v štáte, s ktorým je v štátnoobčianskom vzťahu.

Z nedávnej histórie je veľmi dobre známe, ako dokázali systematicky šírené dezinformácie podstatným spôsobom psychologicky ovplyvniť myslenie a nálady obyvateľstva cieľového štátu. V čase pred rozpútaním ozbrojeného konfliktu sa o nepriateľovi medzi obyvateľstvom zo strany jedného štátu cielene šírili rôzne dezinformácie ako súčasť psychologicky premyslenej propagandistickej očierňujúcej kampane, ktorej cieľom bolo psychologicky ovplyvniť cieľové obyvateľstvo v smere provokovania a podnecovania jeho nepriateľských nálad voči cudziemu štátu, proti ktorému sa v najbližšom čase pripravoval ozbrojený vojenský útok zo strany ich domovského štátu. Nakoniec, o skôr uvedenom sa obyvatelia európskeho kontinentu mali možnosť presvedčiť v období pred vypuknutím 2. svetovej vojny, keď bolo obyvateľstvo Nemecka systematicky a psychologicky manipulované prostredníctvom vysielania masívnej vlny celoštátnej propagandy s cieľom posilniť lojalitu nemeckého obyvateľstva voči vtedajším

expanzívnym geopolitickým záujmom Tretej ríše. Je zrejmé, že strategická informácia, ako aj cielená dezinformácia predstavujú silný psychologický, politický, resp. ekonomický nástroj, pretože majú spôsobilosť svojím takticky načasovaným zverejnením vyvolať napríklad *demoralizáciu a stavy depresie či odporu u cieľového obyvateľstva*, ba dokonca regionálne občianske nepokoje, vzbury či občianske vojny, ktoré by mohli nakoniec viesť k celosvetovým ozbrojeným konfliktom, ktoré však vždy končia stratou nevinných ľudských životov a totálnym sociálno-ekonomickým kolapsom svetového spoločenstva.

V súčasnosti sa informácie stávajú, viac ako kedykoľvek predtým, vysoko strategickou a cennou komoditou. Je nesporným faktom, že žijeme v informačnej dobe, kde nestačí len sa k nejakej informácii dostať, ale je dôležité sa k nej dostať včas. Informačný priestor súčasnej spoločnosti je v týchto dňoch zaplavený obrovským množstvom dezinformácií a hoaxov prichádzajúcich z rôznych, často nedôveryhodných a pochybných informačných zdrojov, či už prostredníctvom televízneho vysielania, rádiového vysielania, internetovej siete, alebo prostredníctvom šírenia dennej tlače, týždenníkov, mesačníkov a pod. Funkčná informačná sieť vytvára dôležitý atribút života spoločnosti a štátu ako zvrchovanej entity, v ktorom sa spoločnosť formuje, rozvíja a organizuje svoju každodennú sociálnu, politickú a ekonomickú aktivitu (Reynolds, 2016). Z toho vyplýva, že SR ako zvrchovaný demokratický štát si musí aktívne chrániť svoj *národný informačný priestor* pred rôznorodými potenciálnymi, ako aj aktuálne prebiehajúcimi dezinformačnými aktivitami zo strany vonkajšieho nepriateľa, napríklad nejakej cudzej veľmoci pôsobiacej proti štátnym záujmom SR, ale aj proti záujmom celej EÚ, ktorej fundamentálne hodnoty sa snaží systematicky narúšať prostredníctvom rôznorodých dezinformačných aktivít a propagandistických kampaní.

Je možné konštatovať, že všetko stojí a padá na informačnej gramotnosti jednotlivca ako základného článku spoločnosti. Sú to ľudia, ktorí informácie vytvárajú a dávajú aj prvotný impulz na ich rozširovanie v spoločnosti. Informácie teda nevznikajú a neexistujú samoúčelne, nejestvujú len pre seba, ale z hľadiska obsahu majú určitú hodnotu a plnia psychologický význam a komunikačný účel pre tých, čo ich vytvorili, ako aj pre cieľové subjekty, ktorým sú tieto informácie určené. Účelom každej informácie šíriacej sa v spoločnosti je odovzdať konkrétny obsah (*komuniké*) vzťahujúci sa k určitým aspektom životnej reality. Na jednej strane teda existuje konkrétny informačný zdroj

(*information source*), resp. pôvodca informácie, ktorý samotnej šírenej informácii, resp. dezinformácii dáva jedinečnú formu a obsah. Na druhej strane komunikačnej cesty je potom recipient, resp. prijímateľ informácie, ktorý sa oboznamuje s prijatou informáciou, resp. dezinformáciou prostredníctvom dostupných komunikačných prostriedkov. Skutočnosť, že pri tejto interakcii sme spomenuli pôvodcu informácie, resp. informačný zdroj a prijímateľa informácie (recipienta), však ešte neznamená, že samotný prijímateľ konkrétnej informácie, resp. dezinformácie vždy pozná, resp. je žiaduce, aby poznal, jej primárny zdroj, t. j. pôvodcu, ktorý túto konkrétne informáciu začal ako prvý rozširovať. Prijímateľ dezinformácie napríklad často pozná iba akýsi jej „vonkajší obal“, no samotný pôvodca informácie, ako aj jeho hlbšie úmysly pri jej šírení zostávajú dlhodobo za horizontom poznania prijímateľa, resp. konzumenta informácie. Pôvodca dezinformácie, resp. jeho prezentovaná identita môže byť takisto fabulovaná s cieľom zakrývať skutočnú identitu pôvodcu šírenej dezinformácie.

Ako možno pozorovať v súčasnom spoločenskom dianí, naša demokratická spoločnosť je vystavená rôznym rozkladným dezinformačným vplyvom zo strany rôznych „závadových“ subjektov s cieľom ovplyvniť politické postoje, resp. spotrebiteľské alebo iné správanie cieľového obyvateľstva na konkrétnom území SR, resp. niektorej jeho špecifickej časti. Z hľadiska efektívnosti pôsobenia konkrétnej dezinformácie pri rôznych cieľových skupinách sú neopomenuteľné znalosti určitých psychologických, sociologických, resp. demografických faktorov, ako sú napríklad vek, pohlavie a profesia prijímateľa informácie, ktoré zohrávajú významnú rolu najmä pri taktickom výbere masmediálnych prostriedkov a samotných prezentačných módov, ktoré budú použité pri prezentovaní konkrétnych dezinformácií zo strany určitého dezinformačného zdroja.

Na základe predošlých úvah je teda zrejmé, že predmetom záujmu psychológie propagandy nie je akákoľvek informácia, ale úmyselne zavádzajúca klamlivá informácia, resp. dezinformácia, ktorá je spôsobilá na sociálnopsychologickej úrovni ovplyvniť prežívanie a správanie cieľových subjektov, čoho následkom môže byť napríklad vyvolanie občianskych nepokojov nasmerovaných proti legitímne zvolenej centrálnej vláde štátu alebo systematická manipulácia národného cítenia cieľového obyvateľstva konkrétneho štátu v takom smere, ktorý vyhovuje skrytým zámerom a potrebám pôvodcu šírenej propagandistickej informácie, t. j. vonkajšiemu, resp. vnútornému nepriateľovi, ktorý systematicky

dezinformačne pôsobí na obyvateľstvo konkrétneho cieľového štátu, v ktorom chce narušiť sociálnu, politickú, ekonomickú, resp. právnu stabilitu.

Širšie medzinárodnoprávne súvislosti vyplývajúce z pôsobenia rôznych dezinformačných kampaní a súčasnej propagandy poukazujú na nutnosť neustáleho posilňovania euroatlantických vzťahov a vôbec celého medzinárodného spoločenstva (*societas maxima*), ktorého primárnym cieľom vždy bolo udržať svetový poriadok a mier. Dávnejšie geopoliticky a medzinárodnoprávne závažné udalosti týkajúce sa anexie ukrajinského územia Krymu zo strany Ruska či ukrajinsko-ruský námorný incident v Kerčskom prielive, alebo tiež nedávny incident výbuchu na kerčskom moste, ale najmä samotný neustále prebiehajúci vojnový konflikt medzi Ukrajinou a Ruskom priniesli celý rad bezpečnostných otázok, ktoré ovplyvnili naše doterajšie životy. V súvislosti s bezpečnostnou situáciou na Ukrajine ide o historicky, geopoliticky a vojensky tak závažné precedensy, ktoré budú mať nesporne ďalekosiahly vplyv nielen na celkovú budúcu bezpečnostnú architektúru EÚ, ako aj na bezpečnostnú stabilitu v celom eurázijskom priestore susediacom s krajinami EÚ. Čo sa týka predikcií perspektívy ďalšieho predpokladaného vývoja bezpečnostnej situácie v EÚ a Eurázii, na túto problematiku v súčasnosti existuje nespočetné množstvo rôznych právnych, politologických, geopolitických a sociologických pohľadov, ktoré sú prezentované samotnými jadrovými veľmocami, ktorými sú USA, Rusko, Veľká Británia, Francúzsko, Čína, India, Pakistan, Izrael a Severná Kórea. V tejto súvislosti je však nutné zdôrazniť to, že v našich odborných kruhoch stále absentuje hlbšie vedecké poznávanie psychologických aspektov šírenia propagandy a psychologických zákonitostí pôsobenia rôznych dezinformačných kampaní. Sme toho názoru, že práve jedinečný psychologický pohľad dokáže poodkryť hlbšie motívy a pohnútky správania jednotlivca ako šíriteľa extrémistickej propagandy a preniknúť hlboko do podstaty a príčin jeho škodlivého protispoločenského konania. Iba systematické psychologické skúmanie umožní postupne spoznávať takéhoto jedinca a jeho špecifické schopnosti umožňujúce mu ovplyvňovať vybrané cieľové subjekty, na ktoré sa snaží šírením propagandy vplývať a ktoré ho budú nasledovať a neskôr na základe vnútorného presvedčenia ďalej šíriť jeho myšlienky v spoločnosti.

Medzinárodnoprávne súvislosti skúmania fenoménu propagandy vychádzajú z dôležitého poznania, že štáty sa navzájom čoraz viac politicky, ekonomicky a psychologicky ovplyvňujú inak ako hrubou vojenskou silou, inak ako otvoreným vyhrázaním, že budú použité napríklad jadrové zbrane. Štáty

medzinárodného spoločenstva sú si vedomé, že *totálna vojna* „*bellum omnium contra omnes*“ by v konečnom dôsledku nepriniesla žiadny úžitok ani samotnému víťazovi, ak by územie, ktoré by nakoniec vybojoval, bolo postihnuté dlhodobými následkami rádioaktivity z dôvodu použitia jadrových, chemických, resp. bakteriologických zbraní. Štáty v súčasnosti preto radšej siahajú po tzv. *mäkkých psychologických prostriedkoch vedenia dezinformačného boja*, pri ktorých použití dochádza k zámernému psychologickému ovplyvňovaniu obyvateľstva cieľového štátu zo strany druhého štátu metódami reverznej psychológie, ako sú presviedčanie, emocionálna manipulácia, zastrasovanie (*intimidation*), resp. šírenie rôznych konšpiračných teórií s cieľom rozptýliť pozornosť cieľového obyvateľstva štátu smerom k bezvýznamným témam na úkor politicky závažných a relevantných tém (Reire, 2015).

Pri stratégii vytvárania konkrétneho propagandistického plánu zo strany vonkajšieho, resp. vnútorného nepriateľa je vždy braná do úvahy tá skutočnosť, že obyvateľstvo každého štátu má svoju *jedinečnú kolektívnu historickú pamäť*, ktorá sa prenáša zo staršej generácie na mladšiu, čím sa tak zabezpečuje *kontinuum spomienkového fondu konkrétneho národa*, ktorý na jeho základe prejavuje súčasné národné myslenie, ako aj cítenie, čo má potom zásadný vplyv na celkové politické dianie a ekonomické smerovanie takéhoto národného štátu.

Medzinárodnoprávne hľadisko sa pri výklade zložitého procesu vzniku nového štátu (*in statu nascendi*) a následnom vysvetľovaní príčin jeho politicko-kultúrnej a právnej existencie jednoznačne nezaobíde bez *hlbšieho psychologického výkladu*, ktorý vychádza z poznania, že každý štát, resp. jeho personálny substrát (obyvatelia) má svoje sociálne a kultúrne špecifiká, ktoré sa formujú vplyvom kumulovania dlhodobej kolektívnej skúsenosti konkrétneho národa, čím sa buduje jeho *jedinečná národná historická pamäť a špecifické národné kultúrno-politické vedomie*. Historicky podmienená národná skúsenosť každého národa je vytváraná z individuálnej historickej skúsenosti jednotlivcov, t. j. občanov, cudzincov, ako aj apolitov žijúcich na území štátu. Situácia by sa mohla podľa predchádzajúceho výkladu zdať ako značne zjednodušená, pretože žiadny štát neexistuje v medzinárodnopolitickom vákuu, ale práve naopak, dostáva sa do politickej interakcie s ostatnými štátmi *medzinárodného spoločenstva* (Čepelka a Šturma, 2008). Je preto možné rozumne predpokladať, že ekonomicky a hospodársky vyspelejšie štáty sa snažia presadzovať tzv. *mäkkými psychologickými prostriedkami boja*, ktorého súčasťou je aj šírenie „bielej“, resp. „čiernej propagandy“ s cieľom systematicky ovplyvňovať obyvateľstvo cieľového štátu,

resp. skupiny štátov na získanie emocionálnej náklonnosti a prejavov sympatií zo strany ich cieľového obyvateľstva, čo môže mať v konečnom dôsledku vplyv napríklad na vytvorenie pozitívnych postojov u takto ovplyvňovaného obyvateľstva v súvislosti s budovaním cudzích vojenských základní, resp. s prítomnosťou cudzích vojsk na zvrchovanom území jeho štátu.

Za tzv. *mäkké psychologické prostriedky* boja sa často považujú aj tzv. *inteligentné sankcie*, ktoré sú uplatňované voči konkrétnemu štátu zo strany iného štátu, resp. skupiny štátov. V prípade uplatňovania sankcií viacerými štátmi súčasne ide o uplatňovanie *kolektívnych sankcií* (Greenberg et al., 1998). V tejto kapitole sa pri otázkach pôsobenia propagandy a rozširovaných dezinformácií snažíme zámerne zdôrazňovať interdisciplinárne psychologické, medzinárodnoprávne, sociologické a politologické hľadiská. Naším cieľom je teda čitateľovi sprostredkovať jedinečný interdisciplinárny pohľad na fenomén propagandy a psychologicko-právne aspekty šírenia dezinformácií v kontexte vedenia dezinformačnej vojny, ktorá v súčasnosti prebieha nielen na území SR, ale aj v priestore celej EÚ.

Tak ako psychologické nástroje umožňujú vytvárať individuálny psychologický behaviorálny profil hodnotiaci správanie a prežívanie cieľového jednotlivca ovplyvňovaného škodlivou propagandou, medzinárodnoprávna optika umožňuje poznávať možné právne následky šírenia extrémistických názorov prostredníctvom propagandy a ich dosah na právno-politickú stabilitu štátu, ktorý sa stal cieľom pôsobenia propagandy, resp. dezinformačného útoku zo strany nepriateľského štátu. Poznávanie zákonitostí a princípov pôsobenia propagandy a dezinformačných kampaní je dôležité najmä v súvislosti s aktuálnou bezpečnostnou situáciou a nie tak dávny turbulentným politickým predvolebným vývojom v SR. Bezpečnostná situácia sa však dotýka celého priestoru EÚ, pretože narastanie nenávisťi, xenofóbie, ako aj stúpajúci politický extrémizmus a populizmus v jednotlivých členských krajinách EÚ má spôsobilosť destabilizovať ďalšie jednotné smerovanie EÚ a narušiť proces naplňovania fundamentálnych európskych hodnôt a princípov (Reire, 2015).

S cieľom posilniť vnútornú bezpečnosť SR je preto nanajvýš potrebné sa systematicky zaoberať psychologickou analýzou a hodnotením vplyvu akejkoľvek škodlivej propagandy s potenciálom narušiť demokratické prostredie SR. Cieľom tejto kapitoly je priblížiť najčastejšie používané psychologické propagandistické metódy vonkajšieho nepriateľa využívané na destabilizáciu politickej a spoločenskej integrity SR.